

Рівень громадянської відповідальності у контексті розвитку громадянського суспільства: теоретико-прикладний аспект

Проаналізовано основні підходи до вивчення громадянської відповідальності, обґрунтовано її зміст та структуру. Проведено експериментальне дослідження щодо визначення рівнів громадянської відповідальності серед учнівської молоді, студентів вищих навчальних закладів, учителів, викладачів ВНЗ, пенсіонерів, державних службовців різних категорій та рангів.

Ключові слова: відповідальність, особистість, громадянська відповідальність, громадянське суспільство.

Сучасна трансформація системи державного управління є складним, багатоаспектним процесом, метою якого є створення нового стилю державно-управлінської діяльності, винайдення нових форм взаємодії влади з громадськістю тощо. Це супроводжується модернізацією суспільних відносин, оптимізацією системи державного управління та передбачає визначення основних чинників побудови ефективного управління, спрямованого на розвиток соціальних процесів. Актуальною проблемою сьогодення є формування та розвиток громадянської відповідальності, оскільки вона є одним із чинників стабільної еволюції кожної окремої людини та суспільства в цілому. Характеризуючи громадянську відповідальність, необхідно звернути увагу на взаємовідносини між владою та громадянським суспільством. Їх взаємодія та взаємовплив передбачають організацію спільної управлінської діяльності з чітким визначенням її змісту та спрямованістю на отримання відповідних результатів. За цих умов актуальним є питання відповідальності не лише органів державної влади за реалізацію ними державної політики, але й самого суспільства. Важливу роль у цьому процесі відіграє створення можливостей для розвитку інститутів громадянського суспільства, що сприяють формуванню громадянської культури та громадянської відповідальності, розширюючи межі суспільного простору.

Вищезазначене зумовлює наукові завдання щодо характеристики громадянської відповідальності в державному управлінні. Насамперед це стосується визначення рівнів громадянської відповідальності українського суспільства та формування критеріїв громадянської відповідальності в побудові його взаємовідносин з державою. Практичні завдання стосуються побудови системи взаємовідповідальності між владними структурами та суспільством при створенні нових форм взаємодії, що передбачає: окреслення напрямів формуючих впливів на особистість, створення певного набору засобів для становлення та забезпечення певної спрямованості поведінки особистості, щодо її активної позиції у всіх сферах життя, усвідомлення

та прийняття суспільством нових норм і цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій уможливає систематизацію та узагальнення основних напрямів досліджень у зазначеній сфері. У вітчизняній та зарубіжній фаховій літературі різні аспекти проблеми відповідальності розкриваються у філософських, соціальних, психологічних, педагогічних та юридичних дослідженнях. Психологічному аналізу особистісної відповідальності присвятили свої праці К. Абульханова [1; 2], О. Гуменюк [5], О. Лазорко [9], Р. Ложкін [9], К. Муздибаєв [10], В. Розанова [11], С. Рубінштейн [12], М. Савчин [13] та ін. Відповідальність цими авторами розуміється не лише як схильність особистості дотримуватися прийнятих у її соціальному оточенні норм і виконувати рольові обов'язки, але і як готовність людини відповідати за свої дії та вчинки, тобто не тільки самому виконувати певні приписи, але й захищати цінності значущого оточення, активно сприяти досягненню його цілей [1; 2]. Зокрема, К. Абульханова визначає відповідальність як самостійне, добровільне здійснювання необхідності в рамках і формах, визначених самими суб'єктами, та розглядає її як один із рівнів активності, формовиявлення у низці якостей та вмінь особистості, серед яких, насамперед, чесність, справедливість, принциповість, готовність відповідати за наслідки своїх дій [1; 2]. На думку К. Муздибаєва, відповідальність – це результат інтеграції всіх психічних функцій особистості: суб'єктивного сприймання навколишнього світу, оцінки власних особистісних ресурсів, емоційного ставлення до обов'язку, волі [10, с. 19].

На рівні психологічного аналізу відповідальність – одна з найбільш загальних властивостей особистості, що охоплює складові спонукальної, інтелектуальної та діяльнісно-поведінкової сфер людини як тілесно-духовної цілісності.

У педагогіці термін “відповідальність” тлумачать як спрямованість діяльності особистості, характер її вчинків, що є стимулом її морального вдосконалення, показником соціальної зрілості [8]. Такі автори, як Т. Гурлева [6], О. Лазорко, Р. Ложкін [9] розглядають відповідальність як якісну характеристику особистості, особливу фор-

му саморегуляції, самоідентифікації та контролю вчинків зрілої людини.

У політології відповідальність досліджується як категорія суспільних, зокрема політичних, наук. Акцентуємо увагу на двох головних значеннях відповідальності: ретроспективна (вина, покарання) та перспективна (почуття, обов'язки) [4; 14]. У політичній науці є поширеним використання поняття “відповідальність” на позначення зв'язку між громадянами та обраними ними посадовими особами, а також між парламентом та урядом. При цьому зміст поняття “відповідальність” Д. Горчаков пов'язує з підзвітністю [4]. С. Баранова приділяє увагу професійній відповідальності в управлінській діяльності, визначаючи її як вид відповідальності, що покладений на особистість або групу у зв'язку з тими чи іншими професійними обов'язками [3, с. 37].

Однак можна виділити такі невирішені аспекти вищезазначеної проблеми: значення формуючих впливів для розвитку громадянської відповідальності, способи впливу громадянської відповідальності на інтелектуальний ресурс влади; взаємовплив та взаємозалежність між трансформацією системи державного управління, модернізацією суспільних відносин та розвитком громадянської відповідальності.

Метою статті є аналіз наукових розвідок щодо громадянської відповідальності; окреслення основних напрямів наукових досліджень її формування; визначення рівнів громадянської відповідальності серед учнівської молоді, студентів вищих навчальних закладів, учителів, викладачів ВНЗ, пенсіонерів, державних службовців різних категорій та рангів. Відповідно до мети сформульовано такі завдання: проаналізувати основні підходи до вивчення громадянської відповідальності; обґрунтувати зміст та структуру громадянської відповідальності; провести експериментальне визначення рівнів громадянської відповідальності серед зазначених груп населення.

Багатоаспектність аналізованого соціально-го явища вимагає формування міждисциплінарного підходу до дослідження громадянської відповідальності як елемента ціннісно-сислової регуляції поведінки громадянина у суспільстві. Комплексний аналіз літературних джерел щодо відповідальності та громадянської відповідальності зокрема доводить, що друга є відображенням першої та має особистісний характер. Категорія “відповідальність” розуміється як риса характеру особистості, внутрішнє прийняття щодо необхідності дотримання правил, вимог тощо.

При цьому відповідальність:

- є ідеальним уявленням при моделюванні суб'єктом відповідальної ситуації, її меж і рівня складності, а потім її втілення у практичній діяльності;

- характеризує внутрішню потребу, обов'язок, самоконтроль індивіда, але не передбачає зовнішнього контролю;

- формує такі якості, як надійність, упевненість, довіру;

- визначає здатність особистості попереджати негативні наслідки;

- надає впевненості у своїх силах, гарантує певний ступінь незалежності, самостійності, волі.

Відповідальна людина знає, що робить, передбачає наслідки своїх дій, бере на себе вирішення завдань у цілому, а не перекладає їх на інших. Категорія “громадянська відповідальність” виступає найзагальнішою властивістю особистості, формуванням свідомості й самосвідомості та охоплює такі компоненти, як когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий, морально-духовний. Громадянська відповідальність як чинник моральної саморегуляції допомагає людині вдосконалити себе як громадянина країни. При цьому взаємозв'язок складних структурних компонентів і механізмів особистості взаємодоповнюють один одного та надають стійкості особистісній поведінці [7, с. 259].

Теоретико-методологічні засади громадянської відповідальності знайшли своє емпіричне відображення у тесті, створеному в 2007 р. на основі чотирьохкомпонентної структури відповідальності особистості й опублікованому в журналі “Психологія та суспільство” [5]. При розробці були використані певні принципи та процедури оригінальних діагностичних методів: а) оцінка проблемно-ситуативної (розвивальної) культурно-психологічної грамотності педагогів; б) вивчення відповідальності особистості методом аналізу цілісних життєвих ситуацій шляхом експертного оцінювання найбільш відповідальних і найбільш невідповідальних осіб за окремою програмою. У першому випадку було взято до уваги теоретико-методологічні напрацювання у таких сферах: психології щодо спрямованості організації соціального життя людини; виникнення, розвитку і функціонування внутрішніх проблемних ситуацій у психологічному світі особистості; проектування й моделювання можливих виходів особистості зі складних життєвих ситуацій як взаємодоповнення позитивних і негативних розв'язків, позитивного та негативного зняття проблем (запитань); також було опрацьовано досвід обробки й нормування результатів тестування у системі фундаментального соціально-психологічного експерименту з упровадженням інноваційної моделі модульно-розвивального навчання. У другому випадку було використано засади теоретичного ситуаційного підходу: визначення зовнішніх чинників, які впливають на поведінку суб'єкта; використання принципу діагностичних процедур і програми вивчення цілісних життєвих ситуацій людини;

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

при цьому в основу критеріїв оцінок експертів покладені надійні життєві показники [5].

Тест містить 20 життєвих ситуацій проблемного характеру, кожна з яких має 5 виходів (розв'язків), що є рівноцінними за діагностичними критеріями і становлять набір різних психологічних завдань. При цьому обстежуваний сам обирає один вихід як адекватний розв'язок, а решту відхиляє.

У смт. Нововоронцовська Херсонської області (у січні – лютому 2009 р.), АРК Крим (березень –

квітень 2009 р.) та серед слухачів Одеського регіонального інституту державного управління (далі – ОРІДУ) НАДУ при Президентіві України (березень – квітень 2010 р.) на основі вищезазначеного тесту нами було проведено опитування щодо визначення рівня громадянської відповідальності особистості. Вибірка складалася з 530-ти осіб. Отримані дані класифіковані у табл. 1.

Таблиця 1

Класифікація показників громадянської відповідальності особистості

Види відповідальності особистості	Рівні відповідальності особистості	Показники відповідальності особистості, балів	Частка виявлення за стенойною шкалою, %
I. Надвідповідальність	1. Вкрай високий	88–77	6,5
	2. Дуже високий	76–69	13,0
	3. Високий	68–63	15,0
II. Відповідальність	4. Вище середнього	62–57	20,6
	5. Середній	56–50	24,3
	6. Нижче середнього	49–43	14,6
III. Невідповідальність	7. Низький	42–37	4,3
	8. Дуже низький	36–31	1,5
	9. Вкрай низький	30–22	0,2
	(безвідповідальність)		

Отримані результати обстеження щодо рівня громадянської відповідальності різних категорій суспільства представлені у табл. 2.

Таблиця 2

Зведені результати обстеження

Категорії суспільства	Компоненти відповідальності: усереднені бали (max = 25)				Усереднений коефіцієнт відповідальності
	Когнітивний	Емоційно-мотиваційний	Поведінково-вольовий	Морально-духовний	
Пенсіонери (55–70 рр.), 35 осіб, АРК, м. Сімферополь	15,8	18,0	15,9	17,3	67,0
Викладачі ВНЗ (28–58 рр.), 20 осіб, АРК, м. Сімферополь	14,1	16,4	15,6	17,1	63,2
Студенти ВНЗ (17–24 рр.), 56 осіб, АРК, м. Сімферополь	9,6	18,5	13,6	16,2	57,9
Студенти ВНЗ (17–24 рр.), 73 особи, АРК, м. Сімферополь	15,1	16,6	12,6	10,5	54,8
Державні службовці (25–50 рр.), 32 особи, АРК, м. Сімферополь	13,1	16,8	15,3	16,7	61,9
Державні службовці, слухачі ОРІДУ НАДУ при Президентіві України (24–52 рр.), 85 осіб, м. Одеса	14,4	18,5	18,3	17	68,2
Учні гімназії для обдарованих дітей (16–17 рр.), 36 осіб, АРК, м. Сімферополь	12,3	16,8	15,7	17,8	62,6
Учні кримського інтернат-ліцею з поглибленою військово-фізичною підготовкою (16–17 рр.), 43 особи, АРК, м. Сімферополь	11,5	16,3	15,0	15,6	58,4
Педагоги-організатори Кримського республіканського інституту післядипломної педагогічної освіти (29–58 рр.), 24 особи, АРК, м. Сімферополь	12,1	17,2	14,2	16,8	60,3
Заступники директорів з навчально-виховної роботи Кримського республіканського інституту післядипломної педагогічної освіти (27–52 рр.), 26 осіб, АРК, м. Сімферополь	14,4	16,7	15,5	17,7	64,3
Учні Нововоронцовської загальноосвітньої школи Херсонської обл. (14–17 рр.), 68 осіб	10,5	15	14	16	55,6
Учителі Нововоронцовської загальноосвітньої школи Херсонської обл. (24–50 рр.), 32 особи	10,5	14,3	15,1	17,7	57,6

За результатами проведеного опитування можна стверджувати, що найбільший рівень відповідальності мають переважно пенсіонери, викладачі вищих навчальних закладів та державні службовці різних рангів та категорій. Дані обстеження, що стосуються учнівської та студентської молоді, мають певні особливості як щодо рівня загальної від-

повідальності, так і за її окремими компонентами. Вищі показники громадянської відповідальності можна виокремити в учнів гімназії для обдарованих дітей (більшість опитованих – представники татарської нації, де превають сімейні цінності та національні традиції) і викладачів вищих навчальних закладів із певним рівнем освіти. Найнижчі

показники рівня розвитку громадянської відповідальності було виявлено в учнів загальноосвітніх шкіл та студентів вищих навчальних закладів. Отримані дані є невтішними для сучасного суспільства і показують низький рівень самоорганізованості та нездатність до колективного вирішення суспільно значущих проблем. Треба зауважити, що ці показники мають свої особливості та окреслюють першочергові проблеми. Покоління людей, які виховувалися за радянських часів, мають найбільш стійкі моральні цінності та засади для самореалізації. Молоде покоління, що перебуває на етапі свого становлення, потребує вироблення та сприйняття певних принципів та суспільних орієнтирів.

Результати опитування в цілому демонструють високий показник відповідальності українського суспільства, що надасть змогу сформувати певні якості особистості та визначити спрямованість відповідної форми поведінки. Обов'язковою умовою є врахування конкретно-історичних умов, у яких формується мотиваційна, емоційна та ціннісно-орієнтаційна сфери особистості, визначаються цілі відповідно до потреб, які призводять до спонукальної дії та, у свою чергу, до активного виду діяльності. Усвідомлена здатність індивіда відповідати об'єктивним впливам, бачити та адекватно оцінювати їх кінцевий результат забезпечує

регуляцію поведінки людей з урахуванням їхнього стану.

Таким чином, відповідальність особистості охоплює не лише здійснення вчинків, але й усвідомлення інтересів суспільства та держави в цілому. Можна зробити висновок, що громадянська відповідальність – це відповідальність особистості, яка ґрунтується на морально-етичних засадах, у першу чергу перед суспільством та державою, задля вироблення ефективних форм взаємодії та взаємовпливу. Громадянська відповідальність є обов'язковою передумовою формування сталого, розвинутого громадянського суспільства та доповненим елементом для реалізації (впровадження) ефективних форм взаємодії між громадськістю та владою з метою забезпечення результативності управління та досягнення соціального ефекту як кінцевого результату.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі досліджень стосуються побудови моделі формуючих впливів на громадянське суспільство з урахуванням сучасних норм і цінностей суспільства та філософії держави для вироблення нових способів взаємодії, формування довіри до влади, оптимізації суспільних відносин, ефективного застосування комунікаційних каналів на основі соціальної стратегії взаємовідповідальності.

Список використаних джерел

1. Абульханова К. А. Психология личности в социалистическом обществе / Абульханова К. А. — М. : Наука, 1989. — 183 с.
2. Абульханова К. А. Стратегия жизни / Абульханова К. А. — М. : Мысль, 1991. — 299 с.
3. Баранова С. В. Професійна відповідальність в управлінській діяльності (соціально-психологічний аспект) : [моногр.] / Баранова С. В. — Луганськ : Світлиця, 2006. — 199 с.
4. Горчаков Д. П. Відповідальність як категорія політичної науки / Д. П. Горчаков // Наук. записки нац. ун-ту "Києво-Могилянська академія" ; Політ. науки. — 2004. — Т. 31, № 9. — С. 66–71.
5. Гуменюк О. Психологічний аналіз громадянської відповідальності особистості / О. Гуменюк // Психологія і суспільство. — 2007. — № 4. — С. 81–92.
6. Гурлева Т. С. Розвиток автономної відповідальності у підлітка: аргументи "за" / Т. С. Гурлева // Практична психологія та соціальна робота. — 2003. — № 9. — С. 64–68.
7. Драгомирецька Н. М. Громадянська відповідальність як віддзеркалення розвитку громадянського суспільства / Н. М. Драгомирецька, І. В. Матвєєнко // Вісник НАДУ при Президенті України. — 2009. — № 1. — С. 257–268.
8. Завадская Ж. Е. Воспитание ответственности у старшеклассников / Завадская Ж. Е., Шевченко Л. В. — Минск : Народная асвета, 1981. — 152 с.
9. Ложкін Г. Поняття відповідальності в історико-філософському та психологічному дискурсах / Г. Ложкін, О. Лазорко // Психологія і суспільство. — 2003. — № 4. — С. 61–74.
10. Муздыбаев К. Психология ответственности / Муздыбаев К. — Л. : Наука, 1983. — 240 с.
11. Розанова В. А. Психология управления : [учеб. пособ.] / Розанова В. А. — М. : ООО "Журнал "Управление персоналом". — 2003. — 416 с.
12. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С. Л. — СПб. : Питер, 2000. — 712 с.
13. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : [моногр.] / Савчин М. В. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. — 280 с.
14. Синяков А. В. Феномен социальной ответственности как проявление ценностно-смысловой регуляции поведения человека / А. В. Синяков // Вестник Московского университета ; Сер. 18 : Социология и политология. — 2006. — № 4. — С. 158–174.